

the health of our societies and our planet” (15). Seeking new ways of thinking about the world in (political and environmental) crisis, Williams finds that the novels she selects offer new ideologies that have the power to unsettle fundamentalist attitudes towards people and the planet while teaching their readers about cosmopolitan reading practices grounded in embracing difference and questioning local allegiances.

Trajna i duboka upućenost majci: povjerljivo dijeljenje svakodnevice

Jasna Ažman, ur. 2020. *Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić, sv. 7. Pisma majci.* Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod. 797 str. ISBN 978-953-6842-50-6.

Andrijana Kos-Lajtman

Dana 18. travnja 2010., na sam autoričin rođendan, iz tiska je izišao prvi svezak kritičkoga izdanja *Sabranih djela Ivane Brlić-Mažuranić*, književnice koju ubrajamo u red najznačajnijih hrvatskih književnih autora uopće, svojevrsne ikone hrvatske dječje književnosti. Bio je to početak velikoga projekta Matice hrvatske, Ogranka u Slavanskom Brodu, koji kao autor i urednik vodi hrvatski književni povjesničar i profesor novije hrvatske književnosti Vinko Brešić, a cilj mu je obuhvatiti i kritički sagledati cjelokupnu pisanu ostavštinu Ivane Brlić-Mažuranić. Zamišljeno je da sve što je u svijetu zasigurno najpoznatija i najprevođenija hrvatska autorica napisala bude sabrano na jednom mjestu i to kao kritičko izdanje – dakle, onako kako je autorica napisala ili zadnje odobrila, uz obavezne popratne metodološke tekstove (analize, prikaze, pojašnjenja) renomiranih stručnjaka koji su radili na pojedinom svesku. Uključeni su stručnjaci različitih naraštaja koji su do sada iznjedrili sedam svezaka – *Pjesme i priče, Romani, Bajke i basne, Članci (1903. – 1938.), Bibliografija, Moji zapisci i Pisma majci (1892. – 1901.)*. Kao što saznajemo iz „Pogovora urednika“ na kraju sveska, time projekt nije još nipošto završen – samo što se pisama majci i ocu tiče „realno je očekivati još najmanje jednu knjigu sličnu ovoj“.

Sedmi svezak priredila je Brođanka Jasna Ažman, stručnoj javnosti otprije poznata kao stručnjakinja za život i djelo Ivane Brlić-Mažuranić kojima se višekratno bavila u svojim znanstvenim i stručnim člancima, kao i u knjizi *Brodski spomenari Ivane Brlić-Mažuranić* (2008.). U korpusu koji obuhvaća više od tisuću pisama majci i ocu, Ažman je do sada obradila prvih deset godina, točnije, sveukupno 579 pisama. Dopisivanje s roditeljima Brlić-Mažuranić započela je nekoliko dana nakon udaje za Vatroslava Brlića, u travnju 1891., i održavala ju je sve do majčine smrti 1919., odnosno očeve smrti 1928. Pisala im je odvojeno, a sedmi svezak donosi isključivo pisma majci napisana u razdoblju od 1892. do 1901. Autoričina korespondencija s ocem Vladimirom Mažuranićem posebice se intenzivirala nakon smrti majke Henriette Mažuranić, rođ. Bernath, a imat ćemo ju priliku vidjeti, pretpostavljamo, u nekom od sljedećih svezaka. Dakako, osim s roditeljima, Ivana Brlić-Mažuranić tijekom života vodila je bogatu korespondenciju i s drugim osobama iz svojega privatnoga i javnoga djelokruga – sa sestrom i braćom, rodbinom, prijateljicama i prijateljima, vlastitom djecom, suprugom, kao i s brojnim izdavačima, urednicima, prevoditeljima, piscima i institucijama. Nadamo se da će i ta pisma ući u neke buduće sveske njezine sabrane ostavštine.

Priredivačica Ažman u svojem pogovoru ističe „da je sama pošiljateljica sačuvala gotovo sva pisma koja je tijekom života odaslala različitim primateljima“, da je „brižljivo ih prikupljala i čuvala, pa je tako nastala respektabilna zbirka pisama za koje je Ivana tvrdila da su zapravo nastavak njezine autobiografije napisane 1916. u Topuskom“. I doista, ima li išta autobiografičnije od pisma, pogotovo privatnoga pisma kao intimnoga posrednika između dvije bliske osobe? Osim dnevnika, nesumnjivo nema – upravo je epistolarni diskurs taj koji nam omogućuje pogled iznutra, otvarajući nam ne samo različite dimenzije pojedinca, nego i prirodu i način njegova otvaranja drugoj osobi. Pismo je žanr komunikacije između dvaju ili više protagonista pa čitanjem otkrivamo puno toga o osobama koje komuniciraju i prirodi njihova odnosa, ali epistolarni je diskurs zanimljiv i stoga jer nam kao izvanjskim čitateljima, neadresatima, daje saznanja i o samom kontekstu i principima komunikacije kojoj svjedočimo. Drugim riječima, knjige pisama – osobito one objavljene s velikim vremenskim odmakom od izvornoga nastanka samih pisama – zanimljive su i kao metakomunikacijski diskurs. Upravo je to slučaj i s ovom knjigom.

Ivana ili Ivica – kako se ponekad intimistički potpisuje – prvo pismo majci napisala je 21. travnja 1892., samo tri dana nakon udaje za Vatroslava Brlića i preseljenja u Slavonski Brod (tadašnji Brod na Savi) te joj je nastavila pisati sve do majčine smrti, u gustom ritmu i s razmacima od najčešće dva ili tri dana. Između dva svoja pisma, dakako, obično bi dobila majčin odgovor, a ukoliko ga slučajno nije bilo – što se ponekad događalo i zbog tehničkih preprjeka, tj. okolnosti funkcioniranja tadašnje zemaljske pošte, a ponekad, dakako, i zbog majčine prezauzetosti, bolesti ili slično – znala bi se žaliti i koriti majku riječima poput sljedećih: „Danas opet neima lista od Tebe, a ja ih takvim nestrpljenjem čekam“. Majčina pisma u knjigu nisu uvrštena, no iz Ivaninih pisama saznajemo da i majka nju povremeno kori zašto ne piše češće ili opširnije. Pisma su se, dakle, praktički pisala svakodnevno u oba smjera. Odnos mlade Ivane, koja 1892., kada korespondencija započinje, ima osamnaest godina, prema majci jest odnos bliskosti i povjerenja, ali isto tako i odnos dubokoga poštovanja i uvažavanja, a takav će se nastaviti i kasnije, tijekom cijeloga života, iako će Ivana s vremenom postajati sve zrelija, samostalnija i iskusnija. Već sami početci pisama, „mila mamice“, „draga mamice“, „mili mamec“, „mila majčice“, „zlatni mamec“, i druga slična oslovljavanja, otkrivaju toplinu i bliskost odnosa. Ivana u pismima s majkom raspravlja o svemu ključnom što se u obiteljima događa – kako u njezinoj novoj, brodskoj, tako i u roditeljskoj koju je ostavila. Riječ je uglavnom o motivima i temama svakodnevice – pitanjima jela i jelovnika, odjeće, kućanskih poslova, kuharica, sobarica i ostale služinčadi s kojima jest ili nije zadovoljna, koja ju ponekad napuštaju ili im ona sama otkazuje, poslova u vinogradu, brige oko rođenja i podizanja djece, bolesti, obolijevanja, umiranja poznanika ili rodbine, druženja, posjeta, svečanosti koje se upriličuju u kući ili izvan nje. Ponekad su to, dakako, i ozbiljnije, općedruštvene stvari – izbori, politički događaji, kulturna događanja u Brodu, predstave, knjige, no takve su teme ipak znatno rjeđe. Kada piše majci, glavninu svojega fokusa Ivana stavlja na osobni, intimni krug ljudi i problema koji su im objema bliski i dobro poznati. Od majke pritom traži savjete i ima u nju gotovo apsolutno povjerenje – navedeno osobito dolazi do izražaja kada je riječ o bolestima koja nerijetko zahvaćaju Ivanine mališane, a naročito je traumatično iskustvo smrti sina Vladimira u dojenačkoj dobi, o čem također vrlo detaljno i emotivno izvještava majku. Također, u majku ima veliko povjerenje u

pitanjima odjeće i mode, što je jedna od tema koje se konstantno provlače kroz pisma: majku koja živi u Zagrebu – dakle, u gradu razvijenijem i opremljenijem od Broda – moli da joj naruči šivanje ovakve ili onakve bluze, haljine ili nekoga drugoga dijela odjeće, kako za sebe, tako i za druge članove svoje obitelji, šaljući u pismu pritom povremeno i konkretne uzorke tkanine ili nacрте. Od majke nerijetko traži savjet što da obuče za konkretnu prigodu, kao i brojne druge praktične savjete – primjerice, što da daruje članovima obitelji i služinčadi za Božić, koji jelovnik da odabere za neki značajan ručak ili večeru, kako da se postavi u nekoj delikatnoj situaciji. U razdoblju koje knjiga tematizira Ivana Brlić-Mažuranić još se uvijek nije okušala kao književna autorica – riječ je o periodu u kojem su joj briga za djecu, obitelj i gospodarstvo u fokusu interesa. Ipak, već u tom ranom brodskom periodu dolazi do izražaja i izrazito bogat društveni i kulturni život koji vodi – u svojem domu i vinogradu ugošćuje ne samo članove brojne obitelji nego i ugledne osobe iz političkoga i kulturnoga života, pa i samoga biskupa Strossmayera; odlazi u kazalište, na balove i priredbe, uključuje se u rad dobrotvornoga društva, priređuje čak i amaterske kazališne predstave angažirajući brodsku omladinu. Sve to, dakako, stidljivo navješćuje Ivanu Brlić-Mažuranić kakva će se javnosti prezentirati u godinama i desetljećima koja slijede – uglednu, svjetski poznatu i prevedenu autoricu i osobu bogata javnoga angažmana.

Iako još uvijek nije ovjerena kao književnica, Ivana u pismima iz mladosti, u vidljivim i manje vidljivim porama teksta, nerijetko otkriva svoj spisateljski talent – čitamo li pažljivo, otkrivamo ih u vješto vođenoj naraciji kojom je u stanju predočiti i najsitnije detalje nekoga događaja ili situacije, u slikovitim i detaljnim opisima, u zrcima finoga humora ili ironije koje ponekad osjećamo u podsloju izrečenoga, osobito prilikom prenošenja obiteljskih anegdota. Također, njezin je jezik živ i šaren, sastavljen od najrazličitijih idiomskih sastavnica – od uštogljenih i pomalo arhaičnih jezičnih praksi devetnaestostoljetne društvene elite (pisma, npr. redovito završava izrazom „ljubim ruke“), preko značajna upliva njemačkoga jezika (na pismima je, prema navodu urednika, angažiran čak i stručnjak za njemački jezik), preko povremenih francuskih izraza, pa sve do kajkavskih izraza i kolokvijalnih fraza. S osobitom radošću majci prenosi jezične kalambure svoje djece kada tek uče govoriti, kao i povremene posebne duhovitosti koje je pokoje dijete izreklo u nekoj specifičnoj situaciji. Posebice je zanimljiva činjenica, u kojoj je također moguće sagledavati odraz književnoga senzibiliteta, da s naročitom pažnjom pristupa oblikovanju putopisnih zapisa. Pisma u kojima izvještava o nekom od putovanja – primjerice o bračnom putovanju po Dalmaciji, Hercegovini i Bosni – piše vrlo iscrpno, navodeći svaki detalj putovanja, opisujući podrobno prirodne i kulturne znamenitosti, druženja i okolnosti.

Učestalo desetljetno dopisivanje s majkom sabrano u knjizi čitatelju daje vrlo precizan uvid u autoričinu narav, obilježenu, prije svega, izravnošću, principijelnošću i iskrenošću, ali isto tako i naglašenom empatijom i visokom razinom socijalne inteligencije vidljive osobito u situacijama kada s majkom preispituju delikatne reakcije pojedinoga člana obitelji, zaposlenika na brodskom imanju ili poznanika. Riječ je o osobi širokih kulturnih afiniteta (primjerice, od oca nerijetko naručuje knjige), domoljubne orijentacije i interkulturalnoga obrazovanja, ali i osobi koja se jednako dobro snalazi u praktičnim, svakodnevnim obavezama (gotovo svakodnevno izvještava o poslovima u vinogradu, uređivanju kuće, klanju svinja, kućnom budžetu itd.). Također, s obzirom na gust ritam korespondencije i

širinu zahvaćenoga perioda, s gledišta današnjega čitatelja pisma imaju i svoju značajnu historiografsko-sociološku vrijednost – predstavljaju dobru podlogu za detektiranje značajnih društveno-političkih događaja tematiziranoga vremena, ali i prirodnih fenomena i katastrofa (poplava, potresa, epidemije kolere i sl.), baš kao i povijesti svakodnevnoga života. Upravo je potonje, povijest svakodnevice, ono najpotentnije u njima – neiscrpan su izvor saznanja o praksama svakodnevnoga obiteljskoga i bračnoga života, baš kao i o normama i praksama kolektiviteta (posjetama, druženjima, svečanostima) višega građanskoga staleža na prijelazu stoljeća. Upravo zbog toga bit će vrijedan izvor saznanja povjesničarima i folkloristima, sociolozima i etnografima. O zanimljivosti pisama Ivane Brlić-Mažuranić za književne povjesničare ne treba ni govoriti – autoričina pisma majci govore ne samo o jednoj iznimnoj književnoj osobnosti i njezinu bliskom odnosu s majkom, nego i o njezinu sazrijevanju, razvoju i upisivanju u društvenokulturni kontekst u kojem je djelovala, a koji je, u konačnici, djelomice i sama mijenjala.

Razvoj slikovnice od srednjega vijeka do danas

Benn Dammers, Anne Krichel i Michael Steiger. 2021. *Das Bilderbuch: Theoretische Grundlagen und analytische Zugänge*. Köln: J.B. Metzler/Springer-Verlag GmbH, Teil von Springer Nature. 357 str. ISBN 978-3-476-05824-9.

Tatjana Šoša

Knjiga čiji bi naslov u hrvatskom prijevodu bio *Slikovnica: Teorijske osnove i analitički pristupi* opsežan je zbornik koji obuhvaća 17 radova 18 različitih autora. Svi su autori zaposlenici ili suradnici raznih instituta i sveučilišta u SR Njemačkoj, a troje glavnih urednika, čija su imena navedena na naslovnoj stranici, znanstveni su suradnici i profesori Instituta za njemački jezik i literaturu II. (IDSL II.) Sveučilišta u Kölnu. Suraduju i u radnoj skupini za noviju njemačku literaturu i didaktiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Kölnu, pod nazivom „Literatura-slika-medij“. Treba spomenuti da je izdavač knjige J. B. Metzler, koji je na njemačkom govornom području specijaliziran za humanističke znanosti. U predgovoru urednici navode da je knjiga rezultat suradnje brojnih istraživača koji se bave slikovnicama. Popis literature svakoga rada obuhvaća u prosjeku 30-ak radova, dok poglavlje „Geschichte des Bilderbuchs und seiner Gattungen“ [Povijest slikovnice i njezinih vrsta] Bettine Kümmerling-Meibauer obuhvaća čak 216 naslova.

Broj radova svjedoči veliku procvatu interesa za ovaj medij od početka tisućljeća, što je posljedica velike estetske promjene i porasta broja slikovnica od 1980-ih. Od tada su se razvile mnogobrojne eksperimentalne forme multimodalnoga i transmedijalnoga pripovijedanja, a oblikovanje je sve kompleksnije. Slikovnica se od tada sve više razvija u tzv. *crossover* medij koji više nije usmjeren samo djetetu već se obraća sve široj publici: i mladima i odraslima.

Takva promjena dovela je početkom ovoga tisućljeća do sve brojnijih područja istraživanja slikovnica, a istovremeno se razvila međunarodno dobro povezana i interdisciplinarno usmjerena znanstvena zajednica koja istražuje slikovnice. Ona se otvara mladim istraživačkim disciplinama kao što su istraživanje igara ili znanosti o slikama.